

A líra tudománya

SZIGETI LAJOS SÁNDOR: (DE)FORMÁCIÓ ÉS (DE)MITOLOGIZÁCIÓ

Kritikát objektív tárgyilagossággal szokás írni. A kritikus elbújik az orvos, a vizsgáztató, a mérnök elegyes szerepébe, s a megbírált műről, szerzőről a diagnózis hűvös-ségével, a vizsgáztató fölényes tudásával, s a mérnök hideg, tárgyias szakszerűségével szól. Legalábbis ilyen rémképek tűnnek fel olykor-olykor, a steril szakmaiságba csomagolt írásokat olvasva. A kritikus gyakran hangsúlyozza távolságtartását is, elfogulat-lanságát emelve pajzsként a szellemi közösséget megpendítő célzásokkal szemben. Pe-dig elég ritka a valódi tárgyi kritika. Újabban beszédmódjáról ismerszik meg az ember. Olykor, találomra felütve egy-egy írást, a szerző és a cím ismerete nélkül is meglehető-s nagy biztonsággal megmondható, milyen értelmezési stratégiát vall a szerző. Nyerseb-ben szólva: melyik táborba tartozik. Ritkák az áthallások, s még inkább az átjárások.

Szigeti Lajos Sándor új kötetéről szólnom vállalt szubjektivitással lehet. Az össze-gyűjtött tanulmányok közül többet, az *Új Dunatáj* főszerkesztőjeként, elsőként olvas-hattam. S az akkori intellektuális örömem az újraolvasás során sem fakult. Régóta köve-tem Szigeti Lajos irodalomtörténész, tudósi pályáját. József Attila-kutatóként az anya-, az apa-, a gyermek-, a játék-, az arányosság-motívumának vizsgálatával, a motívumkap-csolódások konzekvens, szisztematikus leírásával, a költői életmű hiteles ismeretével aktív részese volt a kutatás akkori fellendülésének. Nem egyszerűen továbbgondolta Tamás Attila, Szőke György, Szeles Klára eredményeit, hanem új összefüggéseket tárt fel. *A József Attila-i teljességigény* című könyve nemcsak a címben is megfogalmazott arányosság, aránytalanság képzetek kivetítésével hozott újat a költő gondolkodásmód-jának, létszemléletének rekonstrukciójában, hanem az egyes művek újradatálásával, újraolvasásával is. Elegendő itt csak a *[Zöld napsütés hintált]* vagy *Ritkás erdő alatt* új, azóta már elfogadott, meggyökeresedett, sőt tananyagká vált értelmezésére utalnom.

Valószínűsíthetően József Attilától indulva juthatott el Illyésig, Dsida Jenőig, hogy e kortársak, előbb csak a kapcsolódás okán, utóbb költészetük önlényegénél fogva, egyre inkább érdeklődési körébe kerüljenek. A har-mincas évek eleji paradigmaváltásról szóló disputába hű-vös érvelésű Illyés-tanulmánnyal szólt bele, a költő be-fogadtatását kérve a paradigmaváltók körébe, a valóban változó tárgyias beszédmód okán. S a modern irodalom kutatójaként, oktatójaként szemléleti köre egyre bő-vült, s ami először alkalmi kritikának tűnt csak, a ké-sőbbiekben biztos igazodási pontnak bizonyult. Bertók László fragmentalizált versbeszédétől Tornai József in-

Messzelátó
Szeged, 2000
318 oldal

tellekтуális szerelmi mámoráig terjedt ez, az emberi lét különböző aspektusait és eltérő lírai beszédmódokat átfogó, értékelő, elfogadó, toleráns, csak a műre figyelő szemlélet. *A motívumok és költői magatartásformák a huszadik századi magyar irodalomban* című kötete ugyanis nemcsak a tudósi szakszerűségről győzheti meg az olvasót, hanem az eleven irodalomról való gondolkodásmódról is. Eszerint a kánonok szétfeszíthetők, újraértelmezhetők az értékek és a művek mentén.

Szigeti Lajosról szólni már csak azért is lehet vállalt szubjektivitással, mert maga is így tesz nem egy tanulmányában. Egykori mesterei előtt tiszteleg ajánlásokkal, köszönettel a kapott információért, újabb kutatási szempontért, s nem kendőzi a tárgyhoz való viszonyát sem. „Őszintén örültem e versnek” – írja egy helyütt, de idézhetnénk más hasonló tartalmú megnyilatkozását is. Gyakran jelzi a tanulmány keletkezési körülményeit, azaz az olvasat mellé odateszi az olvasás tényét, folyamatát, mint az értelmezés konfigurációját. Személyessége szólal meg kutatótársai egyoldalúsága láttán. Nem az eltérő értelmezési módok lehetőségét vitatja, toleráns szemlélete nemcsak a „tudósfejedelmek” könyveiről írt kritikákban mutatkozik meg. A korrektséget kéri számon, s amint felrója saját kimaradását a hivatkozásokból, ugyanúgy szóvá teszi mások eredményeinek kifelejtését, kihagyását is.

Új kötete, a némiképp talányosan zavarba ejtő címet viselő, *(De)formáció és (de)mitologizáció* mintha folytatása lenne az *Evangelikum és esztétikum* című munkájának. Abban a biblikusság, a bibliai motívumok modernségben játszott szerepéről szól, itt a mítosz, a mitológia áll több tanulmányának középpontjában. Logikusan következhet persze ez a kapcsolódás, s nemcsak a teljességre törekvés okán. A szerző éppenséggel egybegyűjthetné az európai tudat és gondolkodásmód alapját jelentő keresztény-zsidó és antik görög mitológia motívumait. A tanulmánykötetben azonban a modernség mítoszértelmezése jelenik meg a modern versről, regényről való gondolkodás alapjaként. Az a sokféle szemléletmódot és művészi magatartást is megengedő mitologizáció, amely magába foglalja a (neo)klasszicizálódás mitologizmusát és a menekülés, a magánvilág vagy a vaddá levés mítoszáat – hogy csak végletes példákat említsek.

Az új tanulmánykötet első része a szonett újabb formáit veszi számba. Való igaz, a „statisztikai” irodalomolvasó a szonettet nemcsak rendkívül fegyelmezett és így a modernség kuszaságától távol álló műformaként ismeri, hanem meggyökeresedet fogalmak révén valami ódon ragyogásban látja. Szigeti Lajos *Szonett(t)rend* című Illyés-tanulmánya arra mutat rá, hogyan válik a *Rend a romokban* kötetben a pusztai, a falusi tematika elegáns poétikai formájává ez a versrend, s majd hogyan növi ki magát trenddé a szonett. A külső rend hiánya szükségyszerűen hívja elő a belsőleg megszerkesztett világ iránti vágyat, amint az nemcsak az ötvenes éves Illyés-verseiben, de az utolsó kötetek szonettjeiben is érezhető.

Ez a klasszikus műforma a korán számvetésre kényszerülő Baka István verseiben is meghatározó. Amint József Attila a Gyömrői-válság idején, s majd az utolsó hónapokban, úgy fordul Baka is a szonett kegyelméhez. Mert minek is a nyitja, az „aranykulcsa” e zárt műforma a Baka-létösszegzésekben? A mindig is erős, s az utolsó időszakban szerepekben (Yorick, Sztjepan Pehotnij) klasszifikálódó lírai én utolsó kísérlete ez, egy a szavakból megépíthető belső világ megteremtésére. „A költészet nyelve az angyalok nyelve” – írja Baka, s mint egy másik versének utalása sejteti („angyalok lakása Szekszárd”), a költő a léteremtés kísérleti alanya. Amint a költői szubjektum önteremtésének eredménye az időben való bolyongás, a különböző kultúrák toposzainak egymás mellé helyezése a jelenné váló múltban, s a közelben rögzülő távoliban. Szigeti

több Baka-tanulmány és a készülő monográfia szerzőjeként jól ismeri a költő mitológikus szemléletének forrásait. Így aztán pontos körképet kap az olvasó nemcsak Baka sokirányú műveltségéről, de poetikai kötődéséről is. Szigeti a vendéglét motívumainak forrását Kosztolányi, Ady, Dsida verseiben éppúgy felfedezi, mint a Bibliában. „A Baka-vers világa azonban annál sokkal bonyolultabb és gazdagabb szöveg, mintsem hogy csak a példázat megidézése legyen, hiszen sajátos például már abban is, hogy a példabeli menyegzőt ebbe a világba helyezi, az általunk élt életet tekintve e lakomának, a búcsú tehát a halált jelenti.” – írja a Fredman-triptychon kapcsán, bőségesen idézve Lukácsot, Mátét. S ha már az idézeteket említettem, utalni kell e tanulmányok egyik sajátos vonására is. Az értelmezéseket nemcsak a tudós írja, hanem a tanár, az egyetemi oktató is, aki bőséges kommentárokkal közelít az elemzés tárgyához. Aeneas és Didó tragikus szerelemi történetét vagy Apolló és Marsyas párviadalát, ez utóbbi iszonyú sorsát hosszabban ismerteti. Véltetően a tanár tapasztalata és igénye vezérli, aki nemcsak a filozofok figyelmére és értésére számít, hanem a mitológiában ma már kevésbé tájékozottakéra is. Arról nem is beszélve, hogy ez által egy virtuális kontextus képződik, s ebben indulhat meg a Baka-vers olvasása, értelmezése.

A kötet lehangsúlyosabb részét a Baka-életmű kutatásából származó tanulmányok adják ki. Érdekes és mitológiai utalásokban ugyancsak gazdag a pegazus motívum végigkövetése Csokonai, Kassák és Zalán Tibor műveiben vagy a *Parabola és/vagy metafora* címet viselő, Grendel Lajos, Gion Nándor, Szilágyi István történelmi regényeinek parabolisztikus szemléletéről szóló munka. A legelmélyültebbek, a filológiát és a recepcióelméletet olvasható szimbiózisba ötvöző tanulmányok a Bakáról szóló *Baka István angyalai*, s a kötet címadó *(De)formáció és (de)mitologizáció*. Baka utolsó kötetének címében is benne van az angyal, s az első verseskötveitől kezdve számos helyről felidézhető szerepeltetése. Érthető, hogy Szigeti két nagyobb, egymással összefüggő munkában értelmezi ez isteni lények poetikai szerepét. A motívum világ- és magyarázó kapcsolódásait is felmutatva *Angyalról* szól. Tanulmányának azonban az igazán izgalmas részében a *Képeslap 1965-ből* című vers angyalmotívumának és egy korábbi mű, valamint Mészöly Miklós Megbocsátás című regényének egymásba csúsztatásáról, mint egy sajátos szövegek közötti állapotról szól. Azt érzékelteti, hogyan teremődik egy kulturális toposzokból álló mítosz, amelynek része Babits, Liszt, Mészöly, s talán maga a költő is: „...Baka Mészölyre vezeti az angyalokat, saját alkotást idéző költői képére visszaülve: »a leforrázott égi sereget«, amely a vers kompozíciójának, címének megfelelően szintén idődimenziót kap s lesz »megromlott mézű múlt napok hadá«-vá, hogy így immár logikusan vonhassa maga után mind a megbocsátást, mind pedig a föltölte való kontempláció beláthatatlanságát, ami mögött ott van annak bizonyága is, hogy ezt »hőseivel« az író/költő megteheti.”

A kötet címadó tanulmánya Baka István angyalainak „tündöklését és bukását” követi, mégpedig többféle kódmezőben. A Feldman- és Yorick-versek után a költő egy nagyobb vonzaskörű alteregót, „dvojnnyikot” talált Sztjepan Pehotnij figurájában. Ez az alak más ugyanis a másik kettőnél szélesebb mozgás- és értelmezésteret nyújt, lévén Baka igazán otthonos az orosz kultúrában. Szigeti a választott motívum vizsgálatán keresztül ennek a teremtet, álomszerű világnak a felépülését és belső szétporlasztását éppúgy érzékelteti, mint a költői személyesség kitágításának és redukációjának eljárásait. *Változatok egy orosz témára* című versében Tarkovszkij lényébe költözik Baka, s az ő szavait parafrázálva fogalmazza meg végítéletét. Az intertextuális szövegek személységbontó és jelentéstágító szerepére vonatkoztatva írja Szigeti: „Ez is deformáció:

egyszerre szól Tarkovszkij és a maga nevében is, kifordítva ugyanakkor József Attila gyönyörű sorait, melyek szerint »nem volna szép, ha égre kelne az éji folyó csillaga«.

A mitologizációra és a deszakralizáló szemléletre, az ennek jegyében történő szövegépítkezésre illetve a lebontásra kétségkívül a Teremtővel, az Úrral, Istennel folytatott párbeszéd adja a terepet. Istent nem a végzetes betegség, a megalázó testi romlás hívja ezekbe a versekbe, hisz a korábbi kötetekben is jelen volt valamiféle vad, irracionális istenséggént, amely betetőzi a földi poklot. Nem hiánya, halála, rejtekezése az, ami nyomasztóvá és elviselhetetlenné teszi a léteezést, hanem fenséges közönye, érzéketlensége. Szigeti Lajos kitűnő elemzésben, a bibliai helyek bőséges háttéridézeivel, pontosan adatolva, mutatja ki az Írás szakrális erőterének szétbontását, a földi létező esendő humánusának kérdező magatartásában. A *Gecsemáné* sajátos intertextualitása, a bibliai belső idézetek (de)formálják a halállal szembenező és Istennel perlő magatartást: „Már évek óta csak búcsúzkodom / S még mindig itt vagyok tréfálsz velem / Hogy annál jobban megalázz Uram / Te azt hiszed hogy végül elhiszem / Meg sem halok s megint nyugodtan alszom / És akkor de csak akkor ujjaid / Egyetlen pöccintésével a férgek / közé parancsolsz hát nem hát nem.”

Az irodalmár, az irodalomtörténész műhelyét és szemléletét nemcsak a kutató művekről, életművekről szóló tanulmányok építik, hanem azok a reflexiók, szakkritikák is, amelyek a szakma mozgását figyelik, s az új eredményekre reagálnak. Szigeti felvette kötetébe Kenyeres Zoltán Ady- könyvéről írott kritikáját is, jóllehet véleménye némiképp eltér a „szakmáétól”. Érthető figyelemmel követi Kenyeres gondolkodásmódját a „modern romantikáról”, a „rezignáció költőjéről”, s a kérdező alapállásából vezeti le a maga eltérő véleményét vagy teoretikusan más alapozottságú szemléletét. Ugyanez a (meg)értő kritika jellemzi Lengyel András *József Attila antinómiái* című könyvéről írottakat. Szigeti elfogadja azt a tudósi magatartást is, amely nem az irodalmi műről, mint önálló poétikai léttel és szemlélettel rendelkező jelenségről értekezik, azaz a filológiát, az esztétikát, a vizsgálatot nem tekinti valamiféle survival-nek. Üdvözlí annak az értelmezési stratégiának az eredményeit, amely révén a mű nem válik az értelmezés áldozatává.

Ahogy a kötet első részét a Bakáról való gondolkodás uralja, úgy telítődik a második rész József Attila jelenlétével. Az új és a régi – vagy valószínűbb: az örök vonzódás. Kritikák, megemlékezések, vallomások regisztrálják a kutató újbóli visszatéréseit a kimeríthetetlen anyaghoz, hisz József Attila költészete – némiképp őt parafrázálva – a magyar irodalomban archimedeszi pont. Tverdota György József Attila-kultusz elemző könyvéről közölt opponensi véleményében és Szabolcsi Miklós nagymonográfiaja kapcsán számba vett kérdések nemcsak a kutatás aktuális problémáit taglalják, a kutató ismét rácsodálkozik e poézis reveláló erejére. A Tverdota-könyvről szóló kritikákat némiképp meghatározta maga az alkalom, a műfaj, még sincs nyoma a méricskélő magatartásnak, inkább az együttgondolkodás dokumentumaként olvashatjuk ezt az írást. Szabolcsi Miklós hatalmas vállalkozását is nyílt párbeszéd fogadja. A róla való eszmélkedés pozícióját jelzi, hogy némiképp meg kellett védeni magát a szerzőt és a műfajt. A tárgyat, a költőt nem, hisz bár voltak és vannak kísérletek, az életmű esztétikai minőségét politikai változások nem kezdhetik ki. Szigeti „végiglapozza” Szabolcsi könyvét, és interpretálja, illusztrálja, olykor adatolja az olvasottakat. Nem csak a tanítványi tisztelet hívja elő azokat a kettős formulákat, amelyek elismerik, elfogadják a kutatás Nesztorának biográfiai vagy módszertani megállapításait, eljárásait, de mellé helyezik a fenntartást is. Szigeti maga is utal a hatalmasra duzzadt szakirodalomra,

amelyet a monográfia példaértékűen idéz, de szükségszerűen szelektál is. Azt pedig, hogy milyen szemléletű elemzésre támaszkodik, a monográfus szíve joga szerint maga dönti el. Erről persze az olvasónak, a kutatónak lehet különvéleménye. Amint az egyes művek értelmezési köréről, vagy a kortársakról alkotott személyes – s részben ugyancsak kortársi – vélekedésről is. Szabolcsitól, nem utolsósorban politikai szerepvállalása miatt, többen féltették és irigyelték József Attilát. Talán ezekre a véleményekre is utalva szögezi le Szigeti a maga álláspontját, utalva a monográfus széleskörű világirodalmi műveltségére, tudói elhivatottságára: „...szerencséje van József Attilának, hogy éppen Szabolcsi Miklósban lelt rá monográfusára, egy olyan irodalomtörténészben, aki megkülönböztető líraismerettel, világirodalmi rálátással rendelkezik, akinek természetes sajátja az életmű és a szakirodalom naprakész ismerete”.

A kritikus ritkán vállalja a személyességet, az irodalomtörténeti tárgyias objektivitás úgyszólván kötelező. Szigeti írásaiban állandóan jelen van az író, s nemcsak reflexióiban. Személyességét nem takarja, amint az alábbi eset is mutatja. 1997-ben – némiképp oldandó az érthetetlenül süket csöndet, amely a költő halálának 60. évfordulóján honos volt – az *Új Dunatáj* egy számnyi összeállítást közölt ezzel a címmel: „József Attila legszebb sorai”. Lehet persze e választási szempont jogosultságáról meditálni, mindenestre költők, irodalomtörténészek szóltak a legfontosabb, legszebb József Attila-sorokról. Szigeti Lajos egy – a kötetben is olvasható – szép esszét küldött, amelyhez lábjegyzetként fűzte: „Ha az *Új Dunatáj* körkérdése nem az lett volna, hogy melyek a legszebb sorai a költőnek, hanem úgy szólt volna a kérdés, hogy melyik a legszebb verse, akkor a *Majd* című választottam volna vagy a középkori Mária-himnuszokra emlékeztető *Édesanyám, egyetlen drága... kezdetűt*”.

N. Horváth Béla

REIMETRET

NOÉ-VEŰ ZOLTÁN